

Jonathan Culler, Λογοτεχνική θεωρία
Μια εισαγωγική εισήγηση. Ηράκλειο, ΠΕΕ,
2000, σσ. 23-36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Τι είναι η λογοτεχνία και γιατί μας ενδιαφέρει;

Τι είναι η λογοτεχνία; Θα πίστευε κανείς ότι το ερώτημα αυτό θα αποτελούσε κομβικό σημείο στη λογοτεχνική θεωρία, όμως στην πραγματικότητα δεν φαίνεται να έχει απασχολήσει και πολύ. Γιατί συμβαίνει αυτό;

Για δύο βασικούς λόγους, όπως δείχνουν τα πράγματα. Καταρχάς, από τη στιγμή που η ίδια η θεωρία αναμιγνύει ιδέες από τη φιλοσοφία, τη γλωσσολογία, την ιστορία, την πολιτική θεωρία και την ψυχανάλυση, γιατί θα πρέπει οι θεωρητικοί να νοιάζονται αν τα κείμενα που διαβάζουν είναι λογοτεχνικά ή όχι; Για τους φοιτητές και και τους διδάσκοντες της λογοτεχνίας υπάρχει σήμερα ένα μεγάλο εύρος κριτικών σχεδίων μελέτης και θεμάτων προς ανάγνωση και συγγραφή — όπως το «εικόνας γυναικών στον πρώιμο εικοστό αιώνα» — όπου έχεις τη δυνατότητα να πραγματευτείς λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά έργα εξίσου. Μπορείς να μελετήσεις τα μυθιστορήματα της Virginia Wolf ή τα ιστορικά ασθενών του Freud ή και τα δύο, και η διάκριση να μη φαίνεται από μεθοδολογική άποψη καθοριστική. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι όλα τα κείμενα είναι κατά κάποιον τρόπο ισότιμα: μερικά κείμενα θεωρούνται πιο πλούσια, πιο δυνατά, πιο

υποδειγματικά, πιο αγωνιστικά, πιο καίρια, για τον έναν ή τον άλλο λόγο. Όμως τόσο τα λογοτεχνικά όσο και τα μη λογοτεχνικά έργα μπορούν να μελετηθούν από κοινού και με παρόμοιους τρόπους.

Κατά δεύτερο λόγο, η διάκριση δεν θεωρήθηκε κεντρικής σημασίας διότι κάποια θεωρητικά έργα ανακάλυψαν αυτό που αποκαλέστηκε πολύ απλά «λογοτεχνικότητα» των μη λογοτεχνικών φαινομένων. Ιδιότητες που συχνά θεωρούνταν λογοτεχνικές εμφανίζονται να κατέχουν καίρια θέση σε μη λογοτεχνικά είδη λόγων και πρακτικές. Για παράδειγμα, οι συζητήσεις για τη φύση και τον τρόπο κατανόησης της ιστορίας (history) βαδίζουν στα ίχνη του μοντέλου που ακολουθείται για την κατανόηση μιας εξιστόρησης (story). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ερμηνείες που δίνουν οι ιστορικοί δεν είναι ανάλογες με τις προβλεπτικές δηλώσεις των θετικών επιστημών: οι ιστορικοί δεν μπορούν να δείξουν ότι, όταν συμβούν το Χ και το Ψ, θα συμβεί απαραίτητα και το Ω. Αυτό που μάλλον κάνουν είναι να δείχνουν με ποιο τρόπο το ένα πράγμα οδήγησε στο άλλο, με ποιο τρόπο ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος έφτασε στο σημείο να ξεσπάσει κι όχι για ποιο λόγο αυτός ο πόλεμος έπρεπε να συμβεί. Το μοντέλο που ακολουθεί η ιστορική εξήγηση είναι συνεπώς η λογική της εξιστόρησης: ο τρόπος με τον οποίο μια ορισμένη εξιστόρηση δείχνει πώς κάτι έφτασε στο σημείο να συμβεί, συνδέοντας την αρχική κατάσταση, την ανάπτυξή της και την κατάληξή της με τρόπο που είναι κατανοητός.

Με λίγα λόγια, το μοντέλο για την κατανόηση της ιστορίας είναι η λογοτεχνική αφήγηση (narrative). Εμείς που ακούμε και διαβάζουμε διάφορες εξιστορήσεις είμαστε ικανοί να πούμε εάν μια πλοκή είναι κατανοητή, εάν έχει συνέπεια ή εάν η εξιστόρηση παραμένει ανολοκλήρωτη. Εάν τα ίδια μοντέλα σχετικά με το τι είναι κατανοητό και με το τι λογαριάζεται ως πλοκή, διέπουν εξίσου τις λογοτεχνικές και τις

ιστορικές αφηγήσεις, τότε η διάκριση μεταξύ των δύο δεν φαίνεται να αποτελεί επιτακτικό θεωρητικό αίτημα. Με παρόμοιο τρόπο, οι θεωρητικοί επιμένουν ιδιαίτερα στη σπουδαιότητα της ύπαρξης σε μη λογοτεχνικά κείμενα —είτε πρόκειται για τις ψυχαναλυτικές εκθέσεις του Freud είτε για έργα φιλοσοφικού στοχασμού— ορισμένων ρητορικών σχημάτων όπως είναι η μεταφορά, τα οποία έχουν θεωρηθεί κεντρικής σημασίας στη λογοτεχνία αλλά έχουν συχνά αντιμετωπιστεί ως τελείως διακοσμητικά σε άλλα είδη λόγων. Δείχνοντας με ποιο τρόπο τα ρητορικά αυτά σχήματα διαμορφώνουν επίσης τη σκέψη σε άλλα είδη λόγων, οι θεωρητικοί αποδεικνύουν την ύπαρξη μιας ισχυρής λογοτεχνικότητας που λειτουργεί μέσα σε κείμενα, υποτίθεται, μη λογοτεχνικά, με αποτέλεσμα να περιπλέκεται η διάκριση μεταξύ του λογοτεχνικού και του μη λογοτεχνικού.

Το γεγονός, ωστόσο, ότι περιγράφω τη συγκεκριμένη κατάσταση μιλώντας για την ανακάλυψη της «λογοτεχνικότητας» μη λογοτεχνικών φαινομένων υποδηλώνει ότι η έννοια της λογοτεχνίας εξακολουθεί να παίζει κάποιο ρόλο και χρειάζεται να προσεχθεί.

Επανερχόμαστε έτσι στην ερώτηση κλειδί «Τι είναι η λογοτεχνία;» που θα μας απασχολήσει σε όλη τη συνέχεια. Μα τι είδους ερώτηση είναι αυτή; Αν ρωτά ένα πεντάχρονο παιδί, τα πράγματα είναι εύκολα. «Λογοτεχνία», του απαντάς, «είναι τα μυθιστορήματα, τα διηγήματα, τα ποιήματα και τα θεατρικά έργα». Αν, όμως, ο ερωτών είναι κάποιος θεωρητικός της λογοτεχνίας, δεν είναι εύκολο να ξέρεις τι ακριβώς εννοεί. Μπορεί η ερώτηση να αφορά γενικά ζητήματα σχετικά με τη φύση του αντικειμένου της λογοτεχνίας, που και οι δύο ήδη τη γνωρίζετε εξίσου καλά. Τι είδους αντικείμενο ή δραστηριότητα είναι η λογοτεχνία; Τι πετυχαίνει; Τι σκοπούς εξυπηρετεί; Από αυτή την οπτική γωνία, η ερώτηση «Τι είναι η λογοτεχνία;» δεν επιζητεί έναν ορισμό αλλά μια ανάλυση,

ακόμη και μια επιχειρηματολογία όσον αφορά τους λόγους για τους οποίους μπορεί να απασχολεί κάποιον η λογοτεχνία.

Ωστόσο, η ερώτηση «Τι είναι η λογοτεχνία;» μπορεί να αφορά εξίσου τον τρόπο με τον οποίο διακρίνονται τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των έργων εκείνων που θεωρούνται ότι ανήκουν στη λογοτεχνία: Τι είναι αυτό που διακρίνει τα θεωρούμενα λογοτεχνικά έργα από τα μη λογοτεχνικά; Τι είναι αυτό που διαφοροποιεί τη λογοτεχνία από άλλες ανθρωπινες δραστηριότητες ή ενασχολήσεις; Σ' αυτή την περίπτωση οι άνθρωποι ενδεχομένως θέτουν την ερώτηση επειδή δυσκολεύονται να αποφασίσουν ποια βιβλία ανήκουν στη λογοτεχνία και ποια όχι, το πιθανότερο όμως είναι ότι έχουν ήδη μια ιδέα για το τι λογαριάζεται ως λογοτεχνία και θέλουν να μάθουν κάτι άλλο: υπάρχουν κάποια βασικά, διακριτικά γνωρίσματα που έχουν από κοινού όλα τα λογοτεχνικά έργα;

Δύσκολο ερώτημα. Οι θεωρητικοί έχουν καταπονηθεί μαζί του, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία. Οι λόγοι είναι αρκετά προφανείς: λογοτεχνικά έργα υπάρχουν σε όλες τις μορφές και τα μεγέθη και τα περισσότερα απ' αυτά φαίνονται να έχουν πιο πολλά κοινά σημεία με έργα που δεν αποκαλούνται συνήθως λογοτεχνία απ' ό,τι έχουν με κάποια άλλα έργα που αναγνωρίζονται ως λογοτεχνία. Το μυθιστόρημα της Charlotte Brontë *Τζέην Έιρ*, για παράδειγμα, μοιάζει πολύ περισσότερο με αυτοβιογραφία απ' ό,τι μοιάζει ένα σονέτο, ενώ ένα ποίημα του Robert Burns —«Η αγάπη μου είναι σαν κόκκινο, κόκκινο τριαντάφυλλο»— μοιάζει περισσότερο με παραδοσιακό τραγούδι απ' ό,τι ο *Αμλετ* του Σαίξπηρ. Υπάρχουν άραγε κάποιες κοινές ιδιότητες στα ποιήματα, τα θεατρικά έργα και τα μυθιστορήματα οι οποίες τα διακρίνουν, ας πούμε, από τα τραγούδια, τις απομαγνητοφωνημένες συζητήσεις και τις αυτοβιογραφίες;

Αν τώρα δούμε, έστω και λίγο, το ζήτημα στην ιστορική του προοπτική, τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο περίπλοκα.

Για είκοσι πέντε αιώνες οι άνθρωποι γράφουν έργα που σήμερα αποκαλούμε λογοτεχνικά, όμως η νεότερη έννοια της λογοτεχνίας έχει ηλικία μόλις δύο αιώνων. Πριν από το 1.800 η λέξη *λογοτεχνία* και ανάλογοι όροι σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες σήμαιναν την υπάρχουσα «γραμματεία» ή τη «φιλολογία». Έργα που σήμερα μελετώνται ως λογοτεχνία στο μάθημα της αγγλικής ή της λατινικής φιλολογίας στα σχολεία και τα πανεπιστήμια, κάποτε θεωρούνταν όχι ένα ειδικό είδος γραφής αλλά άριστα παραδείγματα για τη χρήση της γλώσσας και της ρητορικής. Ήταν αντιπροσωπευτικά δείγματα μιας ευρύτερης κατηγορίας υποδειγματικών πρακτικών γραφής και στοχασμού, κατηγορία η οποία συμπεριλάμβανε ομιλίες, κηρύγματα, ιστορία και φιλοσοφία. Οι φοιτητές δεν καλούνταν να ερμηνεύσουν αυτά τα κείμενα, όπως εμείς σήμερα ερμηνεύουμε τα λογοτεχνικά έργα, προσπαθώντας να εξηγήσουμε «περί τίνος πραγματικά πρόκειται». Αντίθετα, τα αποστήθιζαν, μελετούσαν τη γραμματική τους, αναγνώριζαν τα ρητορικά τους σχήματα και τις δομές ή τις μεθόδους παρουσίασής τους. Ένα έργο όπως η *Αινειάδα* του Βιργιλίου, το οποίο σήμερα διαβάζεται ως λογοτεχνία, είχε πολύ διαφορετική αντιμετώπιση στα σχολεία πριν από το 1850.

Η σύγχρονη δυτική έννοια της λογοτεχνίας ως επινοητικής γραφής μπορεί να αναχθεί στους Γερμανούς Ρομαντικούς θεωρητικούς των τελευταίων δεκαετιών του 18ου αιώνα και, αν ζητάμε μια συγκεκριμένη πηγή, σε ένα βιβλίο που δημοσιεύτηκε το 1800 από τη Γαλλίδα Βαρόνη Madame de Staël, *Για τη λογοτεχνία και τις σχέσεις της με τους κοινωνικούς θεσμούς*. Ακόμη όμως και αν περιοριστούμε στους τελευταίους δύο αιώνες, η κατηγορία της λογοτεχνίας δεν παύει να είναι ολισθηρή: άραγε ορισμένα έργα που σήμερα θεωρούνται λογοτεχνικά —ας πούμε, κάποια ποιήματα που μοιάζουν με αποσπάσματα από καθημερινές κουβέντες, χωρίς ρυθμό ή ευδιάκριτο μέτρο— θα αναγνωρίζονταν ως λογοτεχνία από τη

Madame de Staël; Αν μάλιστα καταπιαστούμε και με μη ευρωπαϊκούς πολιτισμούς, τότε το ερώτημα τι λογαριάζεται λογοτεχνία γίνεται εξαιρετικά πιο δύσκολο. Είναι μεγάλος ο πειρασμός να καταθέσουμε τελείως τα όπλα και να συμπεράνουμε ότι η λογοτεχνία είναι οτιδήποτε θεωρείται λογοτεχνία από μια δεδομένη κοινωνία — ένα σύνολο κειμένων που οι πολιτισμικοί μεσάζοντες αναγνωρίζουν ότι ανήκει στη λογοτεχνία.

Ένα τέτοιο συμπέρασμα, φυσικά, δεν μας αφήνει σε καμία περίπτωση ικανοποιημένους. Απλώς μεταθέτει αντί να επιλύει το ερώτημα: αντί να ρωτούμε «τι είναι λογοτεχνία;» πρέπει τώρα να ρωτούμε «τι κάνει εμάς (ή κάποια άλλη κοινωνία) να αντιμετωπίζουμε κάτι ως λογοτεχνία;». Υπάρχουν, ωστόσο, και άλλες κατηγορίες που λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο, παραπέμποντας όχι σε ορισμένες ειδοποιούς ιδιότητες αλλά μόνο σε κάποια ευμετάβλητα κριτήρια που χρησιμοποιούν διάφορες κοινωνικές ομάδες. Ας πάρουμε την ερώτηση «Τι είναι ζιζάνιο;» Υπάρχει κάποιο είδος «ζιζανιότητας» — ένα ειδικό κάτι, ένα *je ne sais quoi*, το οποίο έχουν όλα τα ζιζάνια και το οποίο τα διακρίνει από τα μη ζιζάνια; Όποιος έχει κληθεί να βοηθήσει στο ξεκαθάρισμα ενός κήπου από τα ζιζάνια, ξέρει πόσο δύσκολο είναι να διακρίνεις ένα ζιζάνιο από ένα μη ζιζάνιο και αναρωτιέται πιθανότατα εάν υπάρχει κάποιο μυστικό. Ποιο θα ήταν αυτό; Πώς αναγνωρίζουμε ένα ζιζάνιο; Ε, λοιπόν, το μυστικό είναι ότι δεν υπάρχει μυστικό. Τα ζιζάνια είναι απλά εκείνα τα φυτά που οι κηπουροί δεν θέλουν να αναπτύσσονται στους κήπους τους. Αν είχες μεγάλη περιέργεια για τα ζιζάνια, αν έψαχνες τη φύση της «ζιζανιότητας», θα ήταν χαμένος χρόνος να προσπαθείς να ανακαλύψεις τη βοτανική φύση τους, να αναζητάς εκείνες τις διακριτικές μορφολογικές ή φυσικές ιδιότητες που κάνουν κάποια φυτά να είναι ζιζάνια. Σ' αυτή την περίπτωση ίσως θα πρέπει να εκπονήσεις, αντί για ιστορική και κοινωνιολογική

έρευνα, μια ψυχολογικής φύσεως έρευνα σχετικά με τα είδη φυτών που εκτιμώνται ως ανεπιθύμητα από διαφορετικές ομάδες ανθρώπων σε διαφορετικές περιοχές.

Ίσως η λογοτεχνία είναι σαν το ζιζάνιο.

Απάντηση η οποία, ωστόσο, δεν εξαλείφει το ερώτημα. Απλώς το μεταβάλλει σε: «Τι εμπλέκεται κατά την αναγνώριση ορισμένων έργων ως λογοτεχνικών στον πολιτισμό μας;» Ας υποθέσουμε ότι συναντάς τις παρακάτω φράσεις:

We dance round in a ring and suppose,
But the Secret sits in the middle and knows

Εμείς χορεύουμε γύρω-γύρω όλοι και κάνουμε υποθέσεις
Όμως το Μυστικό κάθεται στη μέση και γνωρίζει.

Τι σημαίνουν τα παραπάνω και πώς το ξέρεις;

Μεγάλη σημασία έχει το πού τις συναντάς αυτές τις φράσεις. Αν είναι τυπωμένες πάνω στο περιτύλιγμα ενός κινέζικου μπισκότου, μπορείς κάλλιστα να τις θεωρήσεις σαν έναν ασυνήθιστα αινιγματικό χρησμό· αν όμως δίνονται (όπως εδώ) ως παράδειγμα, φάχνεις απεγνωσμένα για δυνατές ερμηνείες μέσα στις χρήσεις της γλώσσας που σου είναι οικείες. Μήπως είναι κάποιο αίνιγμα, που μας ζητά να μαντέψουμε ποιο είναι το μυστικό; Μήπως είναι κάποια διαφήμιση για κάτι που λέγεται «Μυστικό»; Οι διαφημίσεις έχουν συχνά ομοιοκαταληξία και έχουν μάλιστα γίνει εξαιρετικά αινιγματικές στην προσπάθειά τους να κεντρίσουν το ενδιαφέρον ενός κορεσμένου κοινού. Ωστόσο, η παραπάνω πρόταση φαίνεται αποκομμένη από οποιοδήποτε εύκολα εννοούμενα συμφραζόμενα, συμπεριλαμβανομένης της προώθησης κάποιου προϊόντος. Το γεγονός αυτό, συν το γεγονός ότι έχει ομοιοκαταληξία και, μετά από τις δύο πρώτες λέξεις, ακολουθεί έναν κανονικό ρυθμό εναλλασσόμενων τονιζόμενων και άτονων συλλαβών συνθέτουν την πιθανότητα να πρόκειται για ποίηση, για ένα ψήγμα λογοτεχνίας.

Υπάρχει, όμως, εδώ ένας γρίφος: εφόσον αυτό που κατά πρώτο και κύριο λόγο δημιουργεί την πιθανότητα η συγκεκριμένη φράση να είναι λογοτεχνική είναι το γεγονός ότι δεν έχει κάποια προφανή πρακτική σημασία, δεν μπορούμε άραγε να επιτύχουμε το ίδιο αποτέλεσμα αποσπώντας και άλλες φράσεις από τα συμφραζόμενά τους που κάνουν σαφές περί τίνος πρόκειται; Ας υποθέσουμε ότι παίρνουμε μια φράση από ένα εγχειρίδιο οδηγιών, μια συνταγή, μια διαφήμιση, μια εφημερίδα και την καταγράφουμε σε μια σελίδα απομονωμένα:

Ανακατέψτε καλά και αφήστε να φουσκώσει
για πέντε λεπτά.

Αυτή η φράση αποτελεί λογοτεχνία; Την κατέστησα άραγε λογοτεχνική με το που την απέσπασα από τα πρακτικά συμφραζόμενα μιας συνταγής; Ίσως, αλλά είναι ελάχιστα βέβαιο ότι το πέτυχα. Κάτι φαίνεται να της λείπει, η φράση φαίνεται να μην έχει τα φόντα για να ασχοληθείς μαζί της. Για να την κάνεις λογοτεχνική χρειάζεται, ίσως, να φανταστείς έναν τίτλο του οποίου η σχέση με την πρότασή θα θέτει κάποιο πρόβλημα και θα ενεργοποιεί τη φαντασία: για παράδειγμα «Το μυστικό» ή «Η αξία του ελέους».

Κάτι τέτοιο θα βοηθούσε, όμως μια φράση όπως «Ζαχαρωτό δαμάσκηνο πάνω σε μαξιλάρι το πρωί» μάλλον έχει περισσότερες πιθανότητες να θεωρηθεί λογοτεχνική διότι η αδυναμία της να αποτελέσει οτιδήποτε άλλο πέρα από μια εικόνα, προκαλεί κατά κάποιο τρόπο την προσοχή, καλεί σε προβληματισμό. Έτσι συμβαίνει με τις φράσεις στις οποίες η σχέση μεταξύ μορφής και περιεχομένου παρέχει δύναμη τροφή για σκέψη. Μ' αυτό τον τρόπο, η εναρκτήρια πρόταση ενός βιβλίου φιλοσοφίας του W.O. Quine, *Από μια λογική άποψη*, μπορεί άνετα να είναι ποιητική:

Ένα περίεργο πράγμα
με το οντολογικό πρόβλημα είναι
η απλότητά του.

Με τον τρόπο που παρατίθεται πάνω σε μια σελίδα βιβλίου, περιτοισμένη από βλοσυρά περιθώρια σιωπής, η παραπάνω πρόταση μπορεί να προσελκύσει ένα ορισμένο είδος προσοχής που θα μπορούσαμε να το αποκαλέσουμε λογοτεχνικό: ενδιαφέρον για τις λέξεις, τις σχέσεις μεταξύ τους και τις προεκτάσεις τους, και ειδικά ενδιαφέρον για το πώς αυτό που λέγεται συνδέεται με τον τρόπο που λέγεται. Με άλλα λόγια, με τον τρόπο που παρατίθεται, η συγκεκριμένη πρόταση φαίνεται να συμφωνεί με μια ορισμένη σύγχρονη αντίληψη περί του ποιήματος και να ανταποκρίνεται σε ένα είδος ενδιαφέροντος που συνδέεται στις μέρες μας με τη λογοτεχνία. Αν κάποιος σου έλεγε αυτή την πρόταση, θα ρωτούσες «τι εννοείς;»: εάν όμως θεωρήσεις ότι είναι ποίημα, η ερώτηση τότε διαφέρει αρκετά: όχι τι εννοεί ο ομιλητής ή ο συγγραφέας αλλά τι εννοεί το ποίημα; Πώς λειτουργεί η συγκεκριμένη γλώσσα; Τι πετυχαίνει αυτή η πρόταση;

Απομονωμένες στην πρώτη γραμμή, οι λέξεις «Ένα περίεργο πράγμα» προκαλούν ίσως την ερώτηση τι είναι «πράγμα» και τι σημαίνει για ένα πράγμα να είναι «περίεργο». Το «Τι είναι πράγμα;» αποτελεί ένα από τα προβλήματα της οντολογίας, της επιστήμης του όντος ή της μελέτης κάθε υπάρχοντος πράγματος. Όμως η λέξη «πράγμα» στη φράση «ένα περίεργο πράγμα» δεν δηλώνει κάποιο φυσικό αντικείμενο αλλά κάτι σαν σχέση ή τρόπο ενέργειας που δεν φαίνεται να υπάρχει έτσι όπως υπάρχει μια πέτρα ή ένα σπίτι. Η πρόταση κηρύττει την απλότητα, όμως κατά τα φαινόμενα δεν εφαρμόζει ό,τι κηρύττει, καθώς αποτυπώνει, μέσω της αμφισημίας της λέξης *πράγματος*, ένα μέρος από την απαγορευτική συνθετότητα της οντολογίας. Ίσως όμως η όλη απλό-

τητα του ποιήματος —το γεγονός ότι σταματά μετά τη λέξη «απλότητα», σαν να μη χρειάζεται να ειπωθούν περισσότερα— δίνει κάποια αξιοπιστία στην ανυποστήρικτη διαβεβαίωση περί απλότητας. Εν πάση περιπτώσει, έτσι όπως είναι απομονωμένη, η πρόταση μπορεί να δώσει λαβή σ' εκείνο το είδος της ερμηνευτικής δραστηριότητας που συναρτάται με τη λογοτεχνία — της δραστηριότητας με την οποία ασχολήθηκα κι εγώ.

Τι μας λένε για τη λογοτεχνία τέτοιου είδους συλλογισμοί; Πρώτα-πρώτα, υποδηλώνουν ότι η γλώσσα, όταν απομακρύνεται από άλλα συμφραζόμενα, όταν αποσπάται από άλλους σκοπούς, μπορεί να ερμηνευτεί ως λογοτεχνία (αν και πρέπει να διαθέτει κάποιες ιδιότητες που να την κάνουν επιδεκτική ανάλογης ερμηνείας). Αν η λογοτεχνία είναι γλώσσα αποκομμένη από συμφραζόμενα, αποσπασμένη από άλλες λειτουργίες και άλλους στόχους, αποτελεί επίσης αφ' εαυτής μια μορφή συμφραζομένων, που προκαλούν ή εκμαιεύουν ειδικές μορφές ενδιαφέροντος. Για παράδειγμα, οι αναγνώστες προσέχουν τις πιθανές προεκτάσεις και αναζητούν τα άρρητα νοήματα, χωρίς να θεωρούν, ας πούμε, ότι η συγκεκριμένη εκφώνηση τούς παρακινεί να κάνουν κάτι. Για την περιγραφή της «λογοτεχνίας» θα έπρεπε ίσως να αναλυθεί εκείνο το σύνολο υποθέσεων και ερμηνευτικών διεργασιών στις οποίες οι αναγνώστες υποβάλλουν πιθανότατα τέτοιου είδους κείμενα.

Μια σημαντική συνθήκη ή προδιάθεση που έχει αναδυθεί μέσα από την ανάλυση διαφόρων εξιστορήσεων (από προσωπικές ανεκδοτολογικές αφηγήσεις μέχρι ολόκληρα μυθιστορήματα) δηλώνεται με το περίπλοκο όνομα «αρχή της υπερπροστατευμένης συνεργασίας», στην πραγματικότητα όμως είναι πάρα πολύ απλή. Η επικοινωνία εξαρτάται από τη βασική συνθήκη ότι οι συμμετέχοντες συνεργάζονται ο ένας με τον άλλον και, γι' αυτό τον λόγο, ό,τι λέει το ένα πρόσωπο στο άλλο θεωρείται σχετικό με το θέμα. Αν σε ρωτήσω εάν

ο Χ είναι καλός φοιτητής και μου απαντήσεις «συνήθως είναι συνεπής στις υποχρεώσεις του», προσπαθώ να κατανοήσω την απάντησή σου, θεωρώντας ότι συνεργάζεσαι και λες κάτι σχετικό με την ερώτησή μου. Αντί να παραπονεθώ ότι «δεν απάντησες στην ερώτησή μου», μπορώ να συμπεράνω ότι απάντησες έμμεσα και μου υποδήλωσες ότι δεν μπορεί να ειπωθεί κάτι με απόλυτη βεβαιότητα όσον αφορά τον Χ ως φοιτητή. Υποθέτω, άρα, ότι συνεργάζεσαι εκτός και αν υπάρχουν ακαταμάχητα στοιχεία που επιβεβαιώνουν το αντίθετο.

Όσον αφορά τώρα τις λογοτεχνικές αφηγήσεις μπορούν να θεωρηθούν μέλη μιας ευρύτερης κατηγορίας εξιστορήσεων, των «κειμένων αφηγηματικής έκθεσης», εκφωνήσεων των οποίων η αξία για τους ακροατές δεν έγκειται στην πληροφορία που μεταβιβάζουν αλλά στη «διηγησιμότητά» τους. Είτε λες ένα ανέκδοτο σε κάποιο φίλο είτε γράφεις ένα μυθιστόρημα για τις επερχόμενες γενεές, κάνεις κάτι διαφορετικό από ό,τι αν κατέθετες στο δικαστήριο, λόγου χάριν: προσπαθείς να πλάσεις μια ιστορία που θα φανεί στους ακροατές σου ότι «αξίζει τον κόπο»: που θα υπερασπίζεται κάποια θέση ή θα έχει κάποια σημασία, που θα διασκεδάσει ή θα προσφέρει ευχαρίστηση. Αυτό που διαφοροποιεί και αναδεικνύει τα λογοτεχνικά έργα από τα άλλα κείμενα αφηγηματικής έκθεσης, είναι ότι τα πρώτα έχουν περάσει από μια διαδικασία επιλογής: έχουν δημοσιευτεί, αναθεωρηθεί και ανατυπωθεί, έτσι ώστε οι αναγνώστες να τα προσεγγίζουν με τη βεβαιότητα ότι κάποιοι άλλοι θεώρησαν ότι είναι καλοφτιαγμένα και ότι «αξίζουν τον κόπο». Στην περίπτωση των λογοτεχνικών έργων, έτσι, η βάση της συνεργασίας είναι κατεξοχήν «υπερ-προστατευμένη». Μπορούμε να ανεχθούμε πολλές ασάφειες και ολοφάνερες ασυναρτησίες χωρίς να μας περάσει από το μυαλό ότι δεν βγαίνει κάποιο νόημα. Οι αναγνώστες θεωρούν ότι στη λογοτεχνία οι γλωσσικές περιπλοκές έχουν έναν ορισμένο επικοινωνιακό στόχο και, αντί να φα-

ντάζονται ότι ο ομιλητής ή ο συγγραφέας είναι μη συνεργάσιμος, όπως πιθανώς θα συνέβαινε σε άλλα ομιλιακά συμφραζόμενα, πασχίζουν να ερμηνεύσουν ορισμένα στοιχεία που καταστρατηγούν τις αρχές της επαρκούς επικοινωνίας χάριν κάποιου απώτερου επικοινωνιακού στόχου. Η «λογοτεχνία» είναι θεσμικός τίτλος ο οποίος μας παρέχει τα εχέγγυα

«Διάβασε δύο ολόκληρες ώρες μονορούφι χωρίς να έχει προπονηθεί.»

ότι τα αποτελέσματα των αναγνωστικών προσπαθειών μας θα «αξίζουν τον κόπο». Και πολλά από τα γνωρίσματα της λογοτεχνίας συνδέονται ακριβώς με την προθυμία των αναγνωστών να επιδείξουν ενδιαφέρον, να διερευνήσουν τις απροσδιοριστίες και όχι να ρωτήσουν αμέσως «τι εννοείς μ' αυτό;».

Μπορούμε έτσι να συμπεράνουμε ότι η λογοτεχνία είναι μια γλωσσική πράξη ή ένα κειμενικό γεγονός που προκαλεί ένα ειδικό είδος ενδιαφέροντος. Διαφέρει έντονα από τα άλλα είδη γλωσσικών πράξεων όπως είναι η πληροφόρηση, η ερώτηση ή η υπόσχεση κάποιου πράγματος. Τις περισσότερες φορές οι αναγνώστες εξωθούνται να αντιμετωπίσουν ένα κείμενο ως λογοτεχνία, επειδή ακριβώς το βρίσκουν μέσα σε ένα πλαίσιο συμφραζομένων που πιστοποιούν τη λογοτεχνική του ταυτότητα: σε ένα βιβλίο ποιημάτων, σε κάποια στήλη περιοδικού, σε ένα συγκεκριμένο τμήμα βιβλιοθήκης ή βιβλιοπωλείου.

Έχουμε όμως ακόμη έναν γρίφο εδώ. Δεν υπάρχουν άραγε κάποιοι ειδικοί τρόποι οργάνωσης της γλώσσας οι οποίοι να μας δηλώνουν ότι κάτι είναι λογοτεχνία; Ή μήπως το γεγονός ακριβώς ότι ξέρουμε εκ των προτέρων πως κάτι είναι λογοτεχνία μάς εξωθεί τελικά να το διαβάσουμε με τρόπο λ.χ. διαφορετικό από εκείνον με τον οποίο διαβάζουμε τις εφημερίδες, πράγμα που μας εξωθεί να ανακαλύψουμε σ' αυτό ειδικούς τρόπους οργάνωσης και υπονοούμενες σημασίες; Η απάντηση είναι ότι ισχύουν σίγουρα και οι δύο περιπτώσεις: μερικές φορές το αντικείμενο διαθέτει ορισμένα χαρακτηριστικά που το καθιστούν λογοτεχνικό αλλά μερικές φορές, πάλι, είναι τα λογοτεχνικά συμφραζόμενα που μας εξωθούν να το αντιμετωπίσουμε ως λογοτεχνία. Ωστόσο, ένας λόγος με υψηλό βαθμό οργάνωσης δεν καθιστά αναγκαστικά ένα κείμενο λογοτεχνία: τίποτε δεν είναι πιο αυστηρά σχεδιασμένο από τον τηλεφωνικό κατάλογο. Επίσης, δεν μπο-

ρούμε να αναγάγουμε οποιοδήποτε κομμάτι λόγου σε λογοτεχνία απλά αποκαλώντας το λογοτεχνικό: Δεν μπορώ να πάρω το παλιό βιβλίο μου χημείας και να το διαβάσω σαν μυθιστόρημα.

Από την άλλη μεριά, η «λογοτεχνία» δεν είναι απλά και μόνο ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετούμε μια ποσότητα γλώσσας: οποιαδήποτε φράση που αραδιάζεται πάνω σε μια σελίδα χαρτί ως ποίημα, δεν σημαίνει ότι αυτομάτως γίνεται λογοτεχνική. Από την άλλη όμως μεριά, η λογοτεχνία δεν είναι απλά και μόνο ένα ειδικό είδος γλώσσας, γιατί πολλά λογοτεχνικά έργα δεν επιδεικνύουν τη διαφορά τους από άλλες εκδηλώσεις της γλώσσας: λειτουργούν με ειδικό τρόπο λόγω ακριβώς της ειδικής προσοχής την οποία συγκεντρώνουν.

Στο σημείο αυτό έχουμε μια περίπλοκη δομή. Έχουμε να κάνουμε με δύο διαφορετικές προοπτικές που αλληλεπικαλύπτονται, διασταυρώνονται, αλλά δεν φαίνονται να καταλήγουν σε σύνθεση. Μπορούμε να εννοήσουμε τα λογοτεχνικά έργα ως γλώσσα με ιδιαίζουσες ιδιότητες ή χαρακτηριστικά και, παρόλα αυτά, μπορούμε να εννοήσουμε τη λογοτεχνία ως προϊόν συμβάσεων και ενός ιδιαίτερου είδους ενδιαφέροντος. Καμμία προοπτική δεν ενσωματώνει επιτυχώς την άλλη και πρέπει κανείς να κινείται συνέχεια ένα βήμα προς και ένα πίσω ανάμεσά τους. Στη συνέχεια εξετάζω πέντε σημεία που έχουν επισημάνει οι θεωρητικοί σχετικά με τη φύση της λογοτεχνίας: σε καθεμιά περίπτωση, αρχίζεις με βάση τη μια προοπτική αλλά πρέπει, τελικά, να λάβεις υπόψη σου και την άλλη.

1. Η λογοτεχνία ως η «προβολή» της γλώσσας

Ακούμε να λέγεται συχνά ότι η «λογοτεχνικότητα» βρίσκεται κυρίως στην οργάνωση της γλώσσας, η οποία κάνει τη λογοτεχνία να διακρίνεται από τη γλώσσα που χρησιμοποιείται